

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.07-143

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՔԱՂԱՆԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆՑԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԳՐՎԱԾ ՀՈՒՇԻՈՒՄ՝

Ձեռագրերի գիտական նկարագրությունները պատրաստելիս հաճախ են երեւան գալիս նոր հեղինակներ, նոր բնագրեր, որոնք մանրամասն ուսումնասիրման եւ գիտական հանրությանը ներկայացնելու կարիք ունեն։ Այդպիսիներից է Հարություն քահանա Մելքոնյանցի «Փոքր քերականութիւն Հայկազեան լեզուի» աշխատությունը։

Պարզվեց, որ Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուում կա այս հեղինակի ընդամենը երկու գործ՝ «Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի» եւ «Սրբազան պատմութիւն Հին եւ Նոր Օրինաց», որոնք վկայված են ՄՄ 9132 եւ 9133 ձեռագրերով²։ Հարություն Մելքոնյանցի այս երկու աշխատություններն ինքնագիր են։ Հեղինակի եւ նրա գործերի վերաբերյալ տեղեկություններ փնտրեցինք մեզ հասանելի մյուս ձեռագրացուցակներում, նաեւ զուգահեռ հնարավոր աղբյուրներում, սակայն՝ ապարդյուն։ Այս փնտրտուքի ընթացքին գտանք մի քանի փաստ վերոնշյալ ձեռագրերի՝ Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուում ընդգրկվելու մասին։ Փորձեցինք պարզել, թե ինչ ճանապարհով են Հ. Մելքոնյանցի գրչին պատկանող այս երկու ձեռագրերը հանգրվանել Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում։ ՄՄ 9132 եւ 9133 ձեռագրերը Մաշտոցյան Մատենադարան են մուտք գործել 1941–1962 թվականներին։ Հատկանշական է, որ ի տարբերություն ձեռագրական հավաքածուների հարստացման նախորդած շրջանի, այդ տարիներին ձեռք բերված ձե-

^{1*} Ստացվել է՝ 24.05.2024, գրախոսվել է՝ 6.06.2024։ էլ. հասցե՝ gaya86@inbox.ru։

² Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Բ., կազմ.՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաբեան, ցանկերը եւ համեմատական տախտակները՝ Օ. Եգանեանի, խմբ.՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1970, էջ 877։

ռազմերից առանձին հավաքածուներ չեն ստեղծվել եւ նոր միավորները մուծվել են ձեռագրական հավաքածուների մեջ՝ համարների հաջորդական հերթականությամբ»³։ Վերոհիշյալ ձեռագրերը Մատենադարան են մուտք գործել 1944 թ.⁴ եւ ընդգրկվել Մատենադարանի անհատական հավաքածուների պահոցներում, եւ ձեռագրատուն են տեղափոխվել հենց նույն՝ 1944 թվականին⁵։ Պարզվեց նաեւ, որ Հարություն քահանա Մելքոնյանցի գրչին պատկանող եւ հերթական թվահամարներ ստացած «ձեռագրերը ընդգրկված են եղել Մատենադարանի պահոցի կազարյանների հավաքածուի մեջ (թղթապանակ 70)»⁶, ինչը փաստում են նաեւ Մատենադարանի ձեռագրատան արձանագրությունները⁷։

Նշենք, որ Ձա էջի հիշատակարանի համաձայն ուսումնասիրության առարկա ՄՄ 9132 ձեռագիրը, որը բովանդակում է միայն «Փոքր քերականութիւն Հայկազեան լեզուի» աշխատությունը, գրվել է 1851 թ.՝ Շուշիում։ Տեղեկանում ենք նաեւ, որ Հարություն Մելքոնյանն այդ ժամանակ եղել է Շուշիի Արքունական վարժարանի Հայոց լեզվի ուսուցիչ. «Աշխատասիրութիւն Յարութիւն Բահանայի Մէլքոնեանց, վարժապետի Հայոց լեզուի յԱրքունի վարժարանին Շուշույ։ Ի հայրապետութեան տեառն Ներսիսի արժանընտիր կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց եւ ասպետի։ Ի Շուշի (գրելի է եւ զանուն վիճակաւոր առաջնորդին), ի 1851 (ՌՅ.) ամի Փրկչին»։

Ինչպես «Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի», այնպես եւ «Սրբազան պատմութիւն Հին եւ Նոր Օրինաց» գործերը, Հարություն Մելքոնյանցը պատրաստել է դասագրքերի տեսքով՝ աշակերտների համար դյուրըմբռնելի, պարզ եւ մատչելի ձևով։ Տպագրիչներին ուղղված գրառումներից ակնհայտ է աշխատությունները տպագրելու նպատակադրությունը⁸, սակայն դրանք ոչ միայն չեն տպագրվել, այլեւ մեզ հասած օրինակները սեւագիր-աշխատանքային տարբերակներ են, ինչը վկայում են հեղինակի ուղղումները, փոփոխություններն ու նշումները զանազան էջերին։

³ Տե՛ս «Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Ա., կազմ.՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաբեան, ներածութիւնը՝ Օ. Եգանեանի, խմբ.՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1965, էջ 165։

⁴ Նույն տեղում, էջ 167։

⁵ Նույն տեղում, էջ 178։

⁶ Նույն տեղում, էջ 183։

⁷ Արձանագրությունների մատյան Հմր 10, 1944–1951 թթ., 6աբ։

⁸ Տե՛ս ՄՄ 9132 ձեռագրի 1ա էջի նկարագրության մեջ։

«Փոքր քերականութիւն Հայկազեան լեզուի» աշխատանքի ստեղծման նպատակների եւ դրդապատճառների մասին որոշ տեղեկություններ մեզ հաղորդում է հենց հեղինակը՝ ՄՄ 9132 ձեռագրի 3ա էջի հիշատակարանում: Աշխատանքն սկզբնապես ունեցել է «Առ ուսումնասէր անձինս Շուշույ» խորագիրը, որ փոխարինվել է «Առ ընթերցողս» վերտառությամբ: Այստեղ քահանան հիմնավորում է, թե ինչու է որոշել գրել քերականության այս ձեռնարկը, որի պահանջը եւ կարիքը, փաստորեն, եղել է: Պատճառը մեկն էր՝ ականջալուր լինելով բազում «թախանձանքներին»՝ Հարություն Մելքոնյանցը տվյալ աշխատությամբ փորձել է գրաբարի քերականությունը շարագրել ընթերցողների համար հնարավորինս հասկանալի՝ այն ներկայացնելով «աշխարհիկ» լեզվով. «Տուեալ յաշխատութիւն ըստ թախանձանաց ձեռոց դիւրացուցի ի պէտս ձեռ գայնոսիկ մանուածոյ բանս եւ զգրոց լեզուի բառից զնշանակութիւնս բացատրեցի յաշխարհիկ բարբառ, որք ի քերականութիւն արուեստի, եւ այն յառաջին մասին»: Ուշագրավ է, որ հետագա շարագրանքում հեղինակը խոսում է իր այս աշխատության նաեւ երկրորդ մասի վերաբերյալ, նշելով, որ այն եւս շարագրել է «դիւրալուր ոճիւ»: Սակայն մեզ հասել է միայն առաջին մասը, իսկ երկրորդի վերաբերյալ, ցավոք, տեղեկություն չունենք: Հարություն Մելքոնյանցը նշում է, որ այս քերականությունը գրել է սուրբ էջմիածնի միաբան Միքայել ծայրագույն վարդապետ (1810 թ. արքեպս.) Սալլանյան Կոստանդնուպոլսեցու՝ ժամանակին շատ մեծ պահանջարկ եւ տարածում գտած՝ «Քերականութիւն գրաբառ լեզուիս Հայոց»⁹ աշխատության հիման վրա: Քահանան ինքը արձանագրում է. «Առձեռն քերականութիւն պատրաստեալ հարցմամբք եւ պատասխանեօք յօրինեալ եմ ըստ ընթացից եւ դրութեան Քերականութեան Միքայել արհիեպիսկոպոսի Սալլանթեանց»¹⁰:

Իր աշխատության սկզբում՝ 4ա էջում, Հ. Մելքոնյանցը բացատրում է քերականությունը «հարցմամբք եւ պատասխանեօք» շարագրելու իր սկզբունքը, որ իհարկե, նորություն չէր. այն տարածված է եղել, եւ նկարագրական-պատմողական ձեւեր հանդիպում ենք շատ ձեռագրերում, որտեղ բովանդակությունը ներկայացվում է «Հարցմունք եւ պատասխա-

⁹ Մոսկով, 1827 թ., հմմտ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Գրաբարի քերականության պատմություն (XVII–XIX դդ.), Երեւան, 1974, էջ 374:

¹⁰ ՄՄ 9132, 3ա:

նիք»-ով: Նման կերպով կազմվում էին հիմնականում ուսումնական ձեռնարկները, «որոնցում հարց ու պատասխանը տեղի էր ունենում ուսուցչի եւ աշակերտի միջեւ, ընդ որում՝ ոճը խիստ աշխույժ էր, օրինակներն՝ առատ, որն էլ ուսուցումը դարձնում էր մատչելի»¹¹:

Բացառություն չեն նաեւ քերականական աշխատությունները, որ իբրեւ ձեռնարկ-դասագրքեր, դարեր շարունակ գործածվել են ճեմարաններում, վարդապետարաններում եւ համալսարաններում¹²: Սերտումը դյուրացնելու նպատակով՝ քերականական հասկացությունները բացատրվում էին հարց ու պատասխանի միջոցով, կառուցվածք, որ կիրառված է դեռեւս հայ միջնադարյան բազմաթիվ ձեռագրերում. այս կերպն իրենց աշխատություններում կիրառել են Առաքել Սյունեցին¹³, Դավիթ Զեյթունցին¹⁴ եւ այլք:

Հ. Մելքոնյանցի՝ ներկա եղանակին դիմելը պայմանավորված էր նրանով, որ իր աշխատանքն ամենից առաջ ուսումնական ձեռնարկ էր, դասագիրք, որը բարդ նյութը պետք է աշակերտներին հրամցներ հնարավորինս պարզ, չոգնեցնող դասավանդման եղանակով: Քերականական տարբեր իրողություններ հեղինակը երբեմն ներկայացնում է կարճ-կարճ, շատ համառոտ՝ ավելի հեշտ ընկալելի եւ ըմբռնելի լինելու նպատակով: Շատ տեղերում Հ. Մելքոնյանցն ընդգծել է կարեւոր իրողությունները, որոնց վրա հատկապես պետք է ուշադրություն դարձնի սովորող աշակերտը: Նույնն է նաեւ խորագրերի պարագան¹⁵:

Ուսուցման եղանակների կապակցությամբ հեղինակի որդեգրած մոտեցումների վերաբերյալ կարելի է գաղափար կազմել յուրաքանչյուր գլխի կամ մասի վերջում ներկայացված ամփոփիչ հատվածներից, որտեղ

¹¹ Տ. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, Կատեխիզիսային քերականությունները XIV–XVII դդ. հայերեն ձեռագրերում, «Բանբեր Երեւանի համալսարանի», 140. 2, Երեւան 2013, էջ 35:

¹² Լ. ԽԱՋԵՐԵԱՆ, Հայ լեզուաբանութեան առաջացման պատմությունը եւ քերականագիտական միտքը V–XVI դարերում, Լիզաօն, 1992, էջ 3:

¹³ ԱՌԱՔԵԼ ՍՅՒՆԵՑԻ, Յաղագս քերականութեան համառատ լուծմունք, Լոս Անճելոս, 1982, 235 էջ:

¹⁴ ԴԱՒԻԹ ԶԷՅԹՈՒՆՅԻ, Մեկնութիւն քերականի, Երեւան, 1981, 187 էջ:

¹⁵ Օրինակ՝ ՄՄ 9132-ի Ցա էջում ընդգծել է հենց վերնագիրն ամբողջությամբ. «Որ ուսուցանէ զկանոնս յօրինելոյ զպարզ եւ զգիրիմանալի գրաբառ խօսակցութիւն լեզուիս մերոյ»: Հետագա շարադրանքի ընթացքում եւս առանձնացրել է որոշ բառեր՝ ընդգծելով եւ այդպիսով ուշադրությունը հրավիրելով հատկապես այդ իրողությունների վրա, ինչը նկատելի է ամբողջ աշխատանքում:

քահանան տվյալ «գասի» ամփոփումը ներկայացնում է նաեւ ուսուցիչ-աշակերտ հարց ու պատասխանների ձեւով:

Նշենք, որ Հ. Մելքոնյանցի Քերականության էական-տարբերակիչ առանձնահատկությունն իր «ծանօթութիւն»-ներն են, որոնցով այս կամ այն քերականական իրողության վերաբերյալ կարելոր մանրամասներ է հաղորդում: Դիտելի են նաեւ նյութի ավելի պարզ եւ հասկանալի շարադրանքը ու ներկայացվող օրինակների արտահայտման կերպը:

Հ. Մելքոնյանցի «Փոքր քերականություն Հայկազեան լեզուի» աշխատասիրության առաջին մասը բաժանված է ինը մեծ գլուխների՝ իրենց ենթաբաժիններով եւ ենթամիավորներով:

Չնայած Մ. Սալլանյանի Քերականութեան հետեւությանմբ գրված լինելուն, այնուամենայնիվ, Հ. Մելքոնյանցի շարադրանքը նաեւ ինքնուրույն մտքի եւ վերլուծության արգասիք է եւ ուշագրավ նմուշ հայ քերականական մտքի պատմության ուսումնասիրության համար: Հարություն քահանա Մելքոնյանցի կազմած քերականության ուսումնական ձեռնարկ-դասագիրքն իր ուրույն տեղն ունի ձեռագրական գանձերի շարքում:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Մաշտոցյան Մատենադարանի Մայր ցուցակում խնդրո առարկա ՄՄ 9132 ձեռագրի նկարագրության կարգը շատ ուշ է գալու, ստորեւ ներկայացնում ենք նկարագրությունը՝ այն հնարավորինս շուտ գիտական շրջանառության մեջ դնելու նպատակով:

9132

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԷԼՔՈՆԵԱՆՅ,
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ

ՇՈՒՇԻ ՌՅ. — 1851 թ.

ԳՐԻՉ՝ Յարութիւն Մելքոնեանց:

ԹԵՐԹ՝ 319+2 (կրկն.՝ թ. 89, 267). չգրուած՝ 1բ, 2բ, 89դ, 134ա, 267դ, 317բ—9բ (ունի էջակալում՝ 1—625, որ է՝ 4ա—317ա): ՊՐԱԿ՝ 3+32×8 (1, 13՝ 12, 2՝ 14, 10, 17, 20, 28՝ 9, 14՝ 15, 15, 24՝ 20, 16՝ 11, 22՝ 7, 23՝ 6, 25—6՝ 13) +3: ՆԻԻԹ՝ Թուղթ լուսագծերով, ճնշադրոշմով (թ. 117—28՝ ռճաւորուած շրջանակ, որի ներսում՝ «ФАБРИКИ АРИСТАРХОВА», կենտրոնում՝ թագ, թ. 137—43, 145՝ բոլորշի, որի ներսում թագ, եզրերին՝ «МОСКОВСКАГО УЕЗДА //НСКОЙ ФАБРИКИ», թ. 158—61, 166—7, 169—71՝ բոլորշի՝ «///СКОЙ ФАБРИКИ///», որի կենտրոնում՝ «А», թ. 210—1, 221, 230՝ շրջանակ, որի ներսում թագով պսակուած «К», վերելում՝ անընթեռնե-

լի): ՄենՄոհիթիին՝ տարբեր՝ 22×17, 22,6×17, 22,2×17,6: ԳՐՈՒԹԻԻՆ՝ միասին (3ա—39ա, 102ա—62բ, 203ա—20բ, 247բ, 248բ—317ա՝ 16,5×13, 17×13,6, 19,8×16,2), երկսին (39բ—101բ, 163ա—202բ, 221ա—47ա, 248ա՝ 16,3×13,5, 18×14, 21×16,5): ԳԻՐ՝ շղագիր (նմուշ՝ 29ա, 43ա): ՏՈՂ՝ 21—8, 34: ԿԱԶՄ՝ բաց մանուշակագույն մոմլաթ, մէջքը՝ մուգ կապույտ կտոր, միջուկը՝ ստուարաթուղթ, աստառը՝ սպիտակ թուղթ:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻԻՆ — Վերջնազարդ՝ 10ա, 109բ, 249ա:

ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար. եզրերը մաշուած, թ. 25, 174, 175, 176, 177, 179, 191, 200, 203, 209, 218 եւ այլուր՝ սկզբնապէս գրուած մասերի վրա նոր շարադրանքների կարկատան-մասեր, թ. 202՝ վերին լուսանցային եզրը պոկուած-ընկած, թերթերին աղտոտուածութեան զանազան հետքեր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻԻՆ

3ա—317ա Փոքր քերականութիւն Հայկազեան լեզուի

— 3ա Առ ընթերցողս* — Յաշատութիւն ըստ թախանձանաց ձերոց դիւրացուցի ի պէտս ձեր զայնոսիկ մանուածոյ բանս... ո՛չ այլ ինչ խնդրեմ ի ձեզ, բայց միայն զեռանդագին աղօթս՝ խնդրելով ի Տեառնէ զպէտս ըստ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ իմոյ: Նուաստ հեղինակ:

*Մնթ.՝ նախապէս խորագիրը եղել է «Առ ուսումնասէր անձինս Շուշույ», որի վրայ գիծ քաշած, վերելում գրած «Առ ընթերցողս»:

— 3բ Ո՛չ զոք սիրէ Աստուած, բայց զայն, որ ընդ իմաստութեան կեցցէ: Յիմաստ.” է. 28:

— 4ա—8ա Քերականութիւն Գրաբառ լեզուի Հայոց: Զինչութիւն, առարկայ եւ բաժանումն քերականութեան — Հ. Հարցանի՝ Զի՞նչ է մարդն: Պ. Պատասխան՝ Մարդս ստեղծեալ է յԱստուծոյ... յօրինելի է վասն զարգացելոց եւ աշակերտաց միջին դասու... եւ ուսանելի:

Ա. 8ա—317ա Փոքր քերականութիւն — Որ ուսուցանէ զկանոնս յօրինելոց զպարզ եւ զդիւրիմանալի գրաբառ խօսակցութիւն լեզուիս մերոյ:

— 8ա—9ա Նախածանօթութիւն — Հ. Առ ի կազմել զոր եւ իցէ խօսակցութիւն կամ զնախադասութիւն, զի՞նչ պահանջին հարկաւորապէս... յիններորդն՝ Յաղագս Միջարկութեանց եւ մասնաւոր ծանօթութեանց:

1. 9ա—317ա Առաջին մասն Փոքր քերականութեան, յորում աւանդի նիւթն խօսակցութեան մերոյ

ա. 9ա—14բ Գլուխ Ա. Յաղագս բառից ընդհանրապէս — Հ. Զի՞նչ են բառք...

1. 9բ–13ա Յօդուած Ա. Յաղագս կազմութեան բառից – Հ. Բառն յորո՞ց կազմի եւ բաղադրի... իսկ զչորրորդն՝ յերկրորդ մասին, յիւեանց համապատշաճ տեղիս:

– 10բ՝ ունի փերականական աղիւսակ՝ «Թիւ տառից» (1–39), «Տառք, այսինքն՝ ձայնք կամ հնչմունք» («Այբ–Ֆէ»), «Գիրք, այսինքն՝ գիծք կամ ձեւք կամ նշանք ձայնից» (բոլորգիր, նօտագիր, գլխագիր, երկաթագիր՝ համապատասխան օրինակներով. ա–ֆ, Ա–Ֆ):

2. 13ա–4բ Յօդուած Բ. Յաղագս նշանակութեան բառից – Հ. Վասն ի՞նչ պատճառի են սահմանեալ բառք... զմանուածոյ կանոնս եւ զկանոնադրօքինս թողեալ այլում աւուր եւ ստուար մատենի:

բ. 15ա–109բ Գլուխ Բ. Յաղագս անուան – Հ. Զի՞նչ է անունն... որպէս զի մարթասցին յառաջադէմ զարգանալ ի խօսակցութեան գրաբառ լեզուիս մէջոյ:

– 34բ՝ ունի փերականական աղիւսակ՝ «Պատկեր հոլովադասութեան». բերուած են բառերի օրինակներ եւ տրուած սեռական, գործիական, բացառական հոլովների՝ եզակի եւ յոգնակի թուերի կազմութիւնը՝ համապատասխան վերջաւորութիւններով: Սիւնակներն են՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 39ա՝ ունի փերականական աղիւսակ՝ «Առաջին պատկեր հոլովադասութեան». արքայ, թագաւոր բառերը հոլովուած են ուղղական, սեռական, գործիական, պարառական, հայցական, բացառական, պատմական, տրական, ներգոյական հոլովներով՝ եզակի եւ յոգնակի: Առաջին սիւնեակում հոլովներն են շարքով. այնուհետեւ՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 52բ՝ «Երկրորդ պատկեր հոլովադասութեան». բաժակ բառը հոլովուած է ուղղական, սեռական, գործիական, պարառական, հայցական, բացառական, պատմական, տրական, ներգոյական հոլովներով՝ եզակի եւ յոգնակի: Սիւնակներն են՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 78աբ՝ «Երրորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է գող բառը՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 86բ՝ «Չորրորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է դրացի բառը՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 90ա՝ «Հինգերորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է եղէգն բառը՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 94ա՝ «Վեցերորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է զգեստ բառը՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 96ա՝ «Յօթներորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է եղջիւր բառը՝ «Եզականք», «Յոգնականք»:

– 97ա՝ «Ուրերորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է հայր բառը՝ «եզականֆ», «Յոգնականֆ»:

– 98ա՝ «Իններորդ պատկեր հոլովադասութեան». հոլովուած է Բէլ բառը՝ «եզականֆ»:

ա. 99բ–101բ *Յօդուած* – Աստանօր հարկաւոր համարիմ տալ զծանօթութիւն ինչ զեղանակէ հոլովման նախդրաւ հոլովելի անուանց...

բ. 102ա–3բ *Յաւելուած. Յաղագս միջական կամ քանակական ածականաց* – Վասն հոլովոյ միջական ածականաց գիտել արժան է, զի ոմանֆ...

Ծնթ.՝ 103աբ բերուած է իմն, ոֆ, իֆ, ինչ «մասնական»-ների հոլովման պատկերը՝ եզակի թուով, «ոմն»՝ եզակի եւ յոգնակի:

գ. 104ա–6բ *Ընդհանուր ծանօթութիւնք ինչ. Յաղագս առհասարակ անուանց* – Ծանօթութիւն Ա. Հասացելոցս ցայս վայր բացայայտ տեսաւ, թէ...

Ունի 5 ծանօթութիւն:

դ. 106բ–9բ *Հարցումն անուան* – Աստանօր հարկ է դասատուին զտեսարան իմն ձեւացուցանել...

զ. 110ա–21բ *Գլուխ Բ. (=Գ.) Յաղագս դերանուան* – Հ. Զի՞նչ է դերանունն... յաղագս դերանունան բաական լիցին ի ժամուս այսչափ ծանօթութիւնֆ:

Ծնթ.՝ ունի դերանունան 13 «պատկեր»:

ա. 119բ–20ա *Յաղագս դիմորոշ տառից* – Դիմորոշող դերանունանֆ՝ ա, դ, ն, ոչ հոլովին... վասն աստանօր չծանրաբեռնելոյ զհամբալս յանվայել տեղոջ:

բ. 120բ–1բ *Հարցումն. Յաղագս դերանունաց* – Ես. Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է բառս «ես»...

գ. 122ա–267բ *Գլուխ Դ. Յաղագս բայի* – Հ. Զի՞նչ է բայն... որոց ուղիղ գործածութիւն աւանդի յերկրորդ մասին գրոյս:

Ծնթ.՝ ունի ֆերականական աղիւսակներ, որոնցում արտացոլուած են խոնարհման պատկերները՝ ըստ լծորդութիւնների:

ա. 262բ–4ա *Յօդուած առաջին. Յաղագս անուն եւ բայ բառից* – Մատեան, մատենի, մատենի եւ այլն՝ անուն... մատեաֆ, մատեայֆ, մատեան՝ բայ, շէգոֆական... եւ այլ բազումֆ:

բ. 264ա–6բ *Յօդուած երկրորդ. Յաղագս հարցման բայից ըստ պարագայիցն* – Գործե՛մ. ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է բառս...

գ. 266բ–7ա *Յաղագս հարցման աներեւութից* – Որովհետեւ աներեւոյթն է ի բայից ծնեալ անուն... թէ եւ չէր այս հարկաւոր ինչ ծանօթութիւն:

դ. 267ա Հարցումն աներեւութի՝ ըստ առաջին եղանակի — Կապել=Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է կապել...

ե. 267բ Հարցումն աներեւութի՝ ըստ երկրորդ եղանակի — Մեծաբանել. Հ. ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է... ցուցցի յերկրորդ մասին անքերի:

ե. 268ա—70բ Գլուխ Ե. Յաղագս ընդունելութեան — Հ. Զի՞նչ է ընդունելութիւնն... զայլ կարեւոր գիտելիս ընդունելութեանց գտցես յերկրորդ մասին:

— 270աբ Հարցումն ընդունելութեանց — Գրեալ=Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է «գրեալ»...

դ. 270բ—7ա Գլուխ վեցերորդ. Յաղագս նախադրութեան — Հ. Զի՞նչ է նախադրութիւնն... զառաւելագոյն ծանօթութիւնս նախադրութեանց ուսուցանել եւք երկրորդ մասն գրոյս:

— 276բ—7ա Հարցումն. Յաղագս նախադրութեանց — Վասն=Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է «վասն»...

է. 277ա—94ա Գլուխ եօթներորդ. Յաղագս մակբայի — Հ. Զի՞նչ է մակբայն... զգործածութիւն մակբայից, զկանոնս եւ զայլ պիտանի ծանօթութիւնս ցուցից յերկրորդ մասին:

— 293բ—4ա Հարցումն. Յաղագս մակբայից — Աստ=Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է «աստ»...

ը. 294ա—307ա Գլուխ ութերորդ. Յաղագս շաղկապի — Հ. Զի՞նչ է շաղկապն... զհարկաւոր գիտելիս շաղկապաց ունի ուսուցանել դիւրաւ եւ ըստ կարգի երկրորդ մասն գրոյս:

— 306աբ Յաւելուած. Յաղագս հարցման շաղկապաց — «Բայց»: Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է բայց: Պ. է շաղկապ... ըստ հարցման եղանակի կամ այլոց նմանօրինակ եղանակաւ, եւ այլն:

թ. 307ա—11բ Գլուխ իններորդ. Յաղագս միջարկութեան — Հ. Զի՞նչ է միջարկութիւնն... զհարկաւոր գիտելիս զմիջարկութեանց ըստ օրինակի այլոց տեսակաց բառից մեռոց գտցես յերկրորդ մասին:

— 311աբ Յաղագս հարցման միջարկութեանց — Ո՛հ. Հ. Ըստ մասանց խօսակցութեան զի՞նչ է «ո՛հ»...

— 311բ—7ա Վերստին [ծանօ]թութիւն [բառից]* — Առդ, այսչափ ինչ ասացեալ ցայսվայր շատ լիցի առ ժամս վասն պէս-պէս ծանօթութեանց ուր տեսակ բառից... եւ զյատկութիւն մէն մի պարագայից իւրաքանչիւր մասանց խօսակցութեան: Վախճան առաջնոյ մասին:

*Մնթ.՝ վերնագիրը գրած-չնշած:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

1ա Պատուելի տպագրող, ի ներքոյ ոմանց ի բառից կամ ի տողից գծեալ գիծքն են նշան նօտր տառիւք գրելեաց: Նմանապէս եւ զբովանդակ բառից զաշխարհօրէն նշանակութիւնս:

2ա Փոքր քերականութիւն Հայկազեան լեզուի: Աշխատասիրութիւն Յարութիւն քահանայի Մէլքոնեանց, վարժապետի Հայոց լեզուի յԱրքունի վարժարանին Շուշոյ: Ի հայրապետութեան տեառն Ներսիսի արժանընտիր կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց եւ ասպետի: Ի Շուշի (գրելի է եւ զանուն վիճակաւոր առաջնորդին), ի 1851 (ՌՅ.) ամի Փրկչին:

ՆՇՈՒՄ՝ 1ա՝ Հմր 9132:

ԳՐԶԱՓՈՐԶ՝ 10բ՝ 40—4 (շարքով, իրար տակ, վրան գծեր քաշած), 13:

ԳԱՅԱՆԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ՄՄ

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Հարություն քահանա Մելքոնյանց, Շուշի, ձեռագիր, գրաբար քերականություն, ուսումնական ձեռնարկ, դասագիրք, փոքր քերականություն, հարց, պատասխան, ծանոթություն:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена грамматике армянского языка Арутюна Мельконьянца, которая дошла до нас в единственном экземпляре: оно хранится в рукописном фонде Матенадарана под номером 9132. «Краткая грамматика армянского языка» — автограф, как и другая рукопись Мельконьянца — «Священная история старых и новых законов» (Матенадаран, 9133), которая также известна лишь по этой рукописи. С работами Мельконьянца мы ознакомились во время кодикологических описании рукописей, и решили изучить и впервые представить научным кругам.

Грамматика была написана в 1851 году в городе Шуши на основе очень популярного в то время «Грамматике армянского языка» Микаэла Саллантыяна, которая была издана в 1827 году в Москве. Свои труды Мельконьянец подготавливал в виде учебников в форме вопросов и ответов, чтобы сделать их более понятными и доступными для учеников. Работы автора не были опубликованы.

Важными отличительными чертами грамматики Мельконьянца являются его вступления, более простое и понятное изложение материала, выражение приведенных примеров, а также в конце каждой части речи краткое содержание данного раздела в форме опроса между преподавателем и учеником.

Краткая грамматика Арутюна Мельконьянца заслуживает внимания, несмотря на то что очевидно влияние вышеупомянутого автора. Эта работа также является важным образцом изучения истории армянской грамматической мысли.

SUMMARY

The article is devoted to the grammar of the Armenian language by Harutyun Melkonyants, which has come down to us in a single copy: it is kept in the Mesrop Mashtots manuscript library (Matenadaran) under the number 9132. “A Brief Grammar of the Armenian Language” is an autograph, as is Melkonyants' other manuscript, ‘Sacred History of Old and New Laws’ (Matenadaran, 9133), which is also known only from this manuscript. We became acquainted with Melkonyants' works during the codicological descriptions of the manuscripts and decided to study them and present them to the scientific community for the first time.

The grammar was written in 1851 in the city of Shushi, based on the then very popular “Grammar of the Armenian Language” by Mikael Sallantyan, which was published in 1827 in Moscow. Melkonyants prepared his works in the form of textbooks, in the form of questions and answers to make them more understandable and accessible to students. The author's works have not been published.

Important features of Melkonyants' grammar are its introductions, its simpler and more straightforward presentation of the material, the expression of the examples given, and a summary of the section in the form of a questioning between the teacher and student at the end of each part of the speech.

Harutyun Melkonyants' “Brief Grammar” deserves attention, despite the obvious influence of the above-mentioned author. This work is also an important example of studying the history of the Armenian grammatical tho

